

TÅLMODIGHEDENS POESI

Et multimodalt digitalt samarbejde mellem saharawiaktivister og danske antropologistuderende

KIRSTINE DAMGAARD HENRIKSEN, EMMA HARRIS, MIE RISE ADRIAN, CAMILLE HOLM HASENFUSS, SABINE KAMP JOHANNESSEN OG MOLLY NYELAND

Sociale medier er et mulighedsrum for verdens aktivister. Deling af videoer, brug af hashtags og onlinemobilisering frembringer nye politiske dagsordener og bevægelser, både online og i den fysiske verden. Digital aktivisme har derfor fået en plads i den antropologiske forskning, herunder den betydning, udbredelsen af sociale medier har for politiske bevægelser i Mellemøsten og Nordafrika (Wessels 2019; Sakr 2019), hvor de påvirker mobiliseringen af særligt unge aktivister, der opponerer mod undertrykkende regimer (El-Narawy og Khamis 2012; Ghannam 2011). Ud over at være et mulighedsrum for aktivister gør sociale medier det også muligt for diasporagrupper at forbinde sig på tværs af nationale grænser. Diasporaer har i den digitale tidsalder således en ny mulighed for at styrke interne sociale og kulturelle bånd (Keles 2016, 315-16). På den måde har sociale medier indvirkning på interaktionen mellem grupper, som ikke tidligere har haft samme platform og synlighed i det politiske landskab. En af disse grupper er unge saharawiaktivister, som i deres modstand mod Marokkos ulovlige annektering af Vestsahara bruger sociale medier til at øge opmærksomheden på deres politiske projekt (Deubel 2015, 5, 16; Allan 2014). Ifølge Tara Deubel (2015), som i over et årti har forsket i den saharawiske diaspora,¹ har sociale medier givet ny international opmærksomhed til saharawiernes aktivistiske kamp og samtidig forbundet dem på tværs af diasporaen (ibid.).²

„Saharawi“ betegner en etnisk identitet og kan ifølge Stephen Zunes og Jacob Mundy defineres som „hassaniyatalende folk, som kræver medlemskab blandt mindst en af de sociale grupper i og omkring det område, som nu betegnes som Vestsahara“ (Zunes og Mundy 2010, 93). Unge saharawiaktivister er geografisk spredt, men lever særligt i flygtningelejre i Algeriet, i det marokkanske besatte område af Vestsahara samt i de omkringliggende lande (Deubel 2020, 34). Marokkos kontrol over det meste af territoriet gør det svært for både forskere, journalister og menneskerettighedsorganisationer at få adgang til Vest-

sahara (op.cit. 36). Som en måde at undersøge unge saharawiaktivisters kamp for et frit Vestsahara på forsøgte vi derfor at gentænke, hvordan sociale medier kunne bruges til at få adgang til felten. Frem for at dokumentere og analysere de unge saharawiaktivisters væren på sociale medier og deres mobilisering gennem dem, engagerede vi os med en analytisk og samarbejdsorienteret tilgang og anvendte sociale medier som *multimodale redskaber* til at samskabe viden.

Sociale medier er i deres essens multimodale. De indeholder forskellige funktioner såsom videoopkald, billeddeling og talebeskeder, som udvider dialogens sanselige karakter (Kaufmann og Peil 2020, 230-31). Inden for multimodal antropologi argumenterer Ethiraj Gabriel Dattatreyan og Isaac Marrero-Guil-lamón (2019) for, at multimodale tilgange ikke kun bør bruges til repræsentation og udbredelse, men også som *samskabende* redskaber (op.cit. 223). Vi benyttede sociale medier som redskaber til at undersøge oplevelsen af som ung saharawiaktivist at leve i en diasporisk tilstand og kæmpe for et frit Vestsahara ved at samskabe en udstilling med navnet Tålmodighedens Poesi. Skaberne af udstillingen var vores samarbejdspartnere, de syv unge saharawiaktivister Ahmed, Mohamed, Khadija, Aisha, Ali, Malika og Mustapha,³ og vi var på daværende tidspunkt seks antropologistuderende.

Formålet med denne artikel er at vise, hvordan sociale medier og udstillinger kan bruges som antropologisk metode. I artiklen gennemgår vi indledningsvis den politiske konflikt i Vestsahara, som ligger til grund for saharawiernes aktivisme. Herefter kortlægger vi, hvad den digitale æra betyder, både for aktivisternes kamp, for Marokkos dominans af mediebilledet og for vores egen mulighed for at foretage feltarbejde med sociale medier som primær adgang til vores samarbejdspartnere og felten. Vi beskriver indholdet i udstillingen Tålmodighedens Poesi samt de metodiske og etiske overvejelser, vi havde i forhold til brugen af sociale medier som primær metode til samskabelse. Derefter går vi i dybden med vores samskabelsesmetoder gennem etnografiske eksempler. Vi giver et indblik i vores analytiske indsigter, hvor ventetid, poesi og absurditet viste sig som etnografiske objekter i saharawiernes fortællinger og deres tilsendte materiale. Disse indsigter formede den æstetik, der kom til udtryk i udformningen af udstillingen samt i vores løbende samskabelsesmetoder, som tog inspiration fra surrealismen.

Aktivism og feltarbejde i en digital æra

For at forstå baggrunden for saharawiernes aktivisme er det vigtigt at kende til den politiske konflikt, som har udspillet sig og fortsat udspiller sig i Vestsahara.

Kort fra udstillingen Tålmodighedens Poesi

Det geografiske område Vestsahara i det nordvestlige Afrika var fra 1884 en spansk koloni, primært befolket af den nomadiske gruppe saharawi. I årtierne efter Anden Verdenskrig trak Spanien sig ud af landet, og FN erklærede, at saharawierne havde ret til selvbestemmelse. I kølvandet på erklæringen i FN mente de to nabolande Marokko og Mauretanien, at de havde ret til suverænitet over territoriet. Dette blev dog afvist af Den Internationale Domstol. Marokko indledte en civil og militær besættelse, og i 1976 delte de to lande Vestsahara imellem sig. En væbnet konflikt brød derefter ud mellem besættelsesmagterne og den saharawiske nationale bevægelse Polisario Front, som blev støttet af Algeriet. Efter nogle års væbnet konflikt trak Mauretanien sig ud af landet, hvorefter Marokko overtog deres geografiske område og de facto fik kontrol over det meste af Vestsahara. Den væbnede konflikt fortsatte og medførte, at tusindvis af saharawier flygtede fra landet, især til flygtningelejre nær Tindouf i

Algeriet, hvor Polisario Front i dag har hovedsæde. I 1991 indgik Marokko og Polisario Front en våbenhvile, og FN forsikrede saharawierne om, at der ville blive afholdt en folkeafstemning om Vestsaharas uafhængighed (Wilson 2014, 3). En folkeafstemning, som endnu ikke er blevet afholdt.

Den saharawiske befolkning er stadig geografisk spredt den dag i dag, blandt andet som konsekvens af Marokkos fortsatte annektering og den manglende folkeafstemning. Denne geografiske spredning ses også blandt de syv saharawier, som deltog i dette projekt, som – til trods for forskellige livsomstændigheder – har det tilfælles, at de identificerer sig som saharawier og som aktivister. Vi forstår her aktivister bredt som personer, der forsøger at fremme en bestemt social og politisk sag gennem handling. I dette tilfælde er saharawiernes aktivisme en kamp for at bevare den saharawiske kultur og for et frit Vestsahara.

Den marokkanske besættelse af Vestsahara har medført specifikke restriktioner af nyhedsstrømme i lokale trykte aviser og andre transmitterende medier, og generelt dominerer Marokkos fortællinger i det internationale mediebillede (Deubel 2015, 16). Ifølge Arjun Appadurai (1996) væver forskellige typer af medier et socialt landskab på tværs af blandt andet nationale grænser i en global distribution af information og billeder, hvor magtdynamikker såvel som muligheder for modnarrativer eksisterer (Appadurai 1996; se også Deubel 2015, 6-7). I konflikten om Vestsahara ser Tara Deubel (2015) en global eksplosion af nye former for sociale medier, som radikalt har ændret interaktionen mellem saharawiaktivister, diasporaen og den generelle offentlighed (op.cit. 7). Der er altså tale om en udvikling, der gør det muligt for saharawier at øge den offentlige opmærksomhed på deres politiske projekt (op.cit. 5, 16). Vi bemærkede fra projektets start en betydelig onlinetilstedeværelse blandt saharawiaktivisterne, som anvendte audiovisuel dokumentation til at skabe dialog mellem diasporaen, allierede som for eksempel aktivister og menneskerettighedsorganisationer og øvrige modtagere. Derudover gik det op for os i løbet af projektet, at vores samarbejdspartneres geografiske spredning betød, at de var underlagt forskellige politiske systemer og havde forskellige infrastrukturelle muligheder og begrænsninger. Disse forskelligheder havde betydning for deres aktivisme og brug af sociale medier samt for vores kontakt til dem, hvilket vi vil beskrive i det følgende.

Ahmed og Aisha er bosat i det besatte område af Vestsahara. I deres aktivisme på sociale medier har de særligt fokus på Marokkos besættelse og den politivold og diskrimination, ordensmagten udøver over for saharawierne i deres nuværende hjemby. Aisha er en del af en NGO, som gennem brug af medier forsøger at gøre opmærksom på menneskerettighedsovertrædelser i området. Dette fokus ses i andre saharawiaktivistiske medieorganisationer, der opererer

fra det besatte område. Organisationerne bruger aktivt Facebook til at sprede information i tillæg til deres egne hjemmesider, når disse ikke lukkes ned. Denne kollektive form for aktivisme og tilstedeværelse på sociale medier hænger uløseligt sammen med at være bosat i det besatte område, da aktivister som Ahmed og Aisha i deres daglige liv er underlagt marokkansk kontrol. Under vores dataindsamling fik vi indsigt i de svære omstændigheder, hvorigennem de udlever deres aktivisme, da vi fik sendt billeder af en aktivist udsat for politivold og blev fortalt om kameraer stjålet af det marokkanske politi.

Vi etablerede kontakt med Ahmed og Aisha gennem en dansk aktivistisk organisation, da de er en del af et større transnationalt og aktivistisk netværk. Gennem organisationen fik vi derudover kontakt til en udenlandsk fotograf, der videregav kontaktoplysninger til den visuelle kunstner og aktivist Malika, der er født og opvokset i en af de saharawiske flygtningelejre nær Tindouf i Algeriet. Hun driver et fællesskabsorienteret kunststudie, hvor unge saharawier arbejder med forskellige kunstpraksisser. Sociale medier er ikke den primære platform for Malikas aktivisme, som i stedet udspiller sig på den internationale kunstsce-
ne. Malika er filmskaber og har derigennem sat fokus på, hvordan saharawierne påvirkes af, at der i Vestsahara foregår fosfatudvinding til brug i landbrug rundt om i verden. I en af hendes film følger man saharawier, som i flygtningelejrene etablerer køkkenhaver og dyrker grøntsager, både som et middel til overlevelse og som modstand. En af vores samarbejdspartnere, Mustapha, er netop aktivist på den måde i lejren Samara. Som gartner og jordaktivist er det gennem dyrkning af en køkkenhave i det tørre røde ørkensand, at han yder sin modstand. Ved at bruge viden fra tidligere generationers nomadiske liv får han planter til at gro steder, hvor man ellers ikke ville forvente det. Vi havde kontakt til disse samarbejdspartnere gennem Messenger, Instagram og WhatsApp, men eftersom internettet i lejrene er ustabil, blev vores samtaler indimellem afbrudt, og deling af billeder og videoer var dyrt og tidskrævende.

Mohamed er også bosat i en af lejrene. Han er fotografientusiast og forsøger med sit kamera at portrættere den lidelse, som saharawierne oplever, såvel som deres håb, drømme og aspirationer. Han vil gerne inspirere andre unge saharawier til at udleve deres ambitioner – selv med de få midler, de har til rådighed. Dette budskab fremmer han gennem sin fotokunst, som han deler via opslag på sin Instagram-profil. Khadija er fraflyttet fra lejrene og bor i Spanien. Hun bruger ligeledes Instagram som primær platform for sin aktivisme, hvor hun deler billeder, især fra demonstrationer mod Marokkos besættelse. Hendes aktivisme ses altså både fysisk i gadebilledet og på sociale medier. Derudover poster hun opslag om saharawikultur, både ved at dele andres opslag og ved at lave videooptagelser, hvor hun blandt andet går live på Instagram og taler om Vestsahara

med andre saharawier. Vi etablerede kontakt med Khadija ved at skrive direkte til hende, da vi fandt hendes profil gennem hashtags på Instagram. Det samme gør sig gældende for aktivisten Ali, der er bosat i en af lejrene. På sociale medier portrætterer han livet i lejrene gennem billeder, blandt andet af demonstrationer.

Brugen af digitale teknologier og sociale medier udfordrede vores idé om, hvordan man definerer den antropologiske „felt“ (Burrell 2009, 181-99). I denne refleksion fulgte vi Karen Fog Olwig og Kirsten Hastrups (1997) kritik af konceptet *kultur* som noget, der kobler sig til et geografisk sted. De argumenterer for, at vi som antropologer skal undersøge kultur som en dynamisk proces af selvforståelse hos de mennesker, vi studerer (op.cit. 3). I forlængelse heraf var det tydeligt, at selvom ingen af vores samarbejdspartnere er opvokset i et frit Vestsahara, definerer de sig alle som saharawier, mens de gennem deres kunst eller aktivisme arbejder for samme sag. Ifølge Appadurai (1991) kan verden tilgås som et sted bestående af etniske landskaber. Det vil sige kulturelt konstruerede steder, som oftest ikke falder sammen med en faktisk fysisk lokation (Appadurai 1991; se også Olwig og Hastrup 1997, 7). Vores samarbejdspartnere har en forbindelse til det etniske landskab saharawi (Zunes og Mundy 2010, 93). Gennem deres brug af sociale medier, hvor de deler og formidler denne forbindelse, bliver det digitale liv *stedet* for deres fælles kulturelle identitet (Almenara-Niebla 2020; Almenara-Niebla og Ascanio-Sánchez 2019). Vi blev derfor interesseret i saharawiernes diasporiske tilstedeværelse gennem denne forbindelse i det digitale landskab. Det gav mening for os at foretage feltarbejde i en ikke-fysisk lokation uden at møde saharawierne andre steder end online, da de havde denne form for „diasporabevidsthed“ (Holgate et al. 2012; se også Kelles 2016, 316). Ved at bruge sociale medier som primær kontaktflade forenede projektet saharawierne som en ellers geografisk spredt gruppe ved at fokusere på det, de deler – en saharawisk identitet.

Digitale metoder kan både bruges til at undersøge menneskers væren *på* sociale medier og *gennem* sociale medier (Rogers 2013, 38). Det vil sige, at deres digitale tilstedeværelse og brug af medier *eller* deres væren i den fysiske verden kan undersøges med sociale medier som metodiske redskaber. I vores feltarbejde har vi anvendt sidstnævnte tilgang ved hjælp af sociale medier såsom WhatsApp, Messenger, Instagram og Telegram. Disse apps tillader daglig og hurtig interaktion og indeholder som tidligere nævnt adskillige audiovisuelle funktioner, som udvider dialogens sanselige karakter (Kaufmann og Peil 2020, 230-31). Inden for den kollaborative antropologi argumenterer George Marcus (2008) for, at „hvis vores deltagere allerede producerer refleksive beretninger om sig selv og de verdener, de bebor, må vores rolle nødvendigvis ændres“ (Marcus 2008, 7; se også Dattatreyan og Marrero-Guillamón 2019, 7). Marcus mener, at etnografens

rolle må ændres fra blot at være en, der lærer om kultur og samfund, til i stedet at indgå i et partnerskab med sine informanter som refleksive subjekter omkring en given problemstilling, en idé eller et projekt (Marcus 2008, 7). Vi fulgte i vores projekt denne overbevisning, da saharawierne i deres brug af sociale medier i forvejen producerede en tydelig beretning om deres kamp, identitet og tilhørsforhold. Vores intention med projektet blev derfor at følge Marcus' pointe og bruge de sociale medier til at skabe viden og empiriske indsigter gennem samarbejde og dermed skabe en form for epistemisk partnerskab (Holmes og Marcus 2008; se også Dattatreyan og Marrero-Guillamón 2019, 8).

En udstilling som samskabende proces

Saharawiaktivisme er blevet udforsket som et felt, hvor samspillet mellem kunst, medier og andre repræsentationsformer smelter sammen (Boulay og Freire 2017). Sébastien Boulay og Francisco Freire beskriver blandt andet, hvordan fremkomsten af nye digitale medier er med til at redefinere magtbalancer i Vestsahara, samt hvorledes kulturelle argumenter og kunstneriske produktioner er en vigtig del af de politiske forandringer i regionen (ibid.). Boulay viser, at særligt saharawiernes tradition for poesi har stor social og politisk betydning (Boulay 2013, 2014, 2015, 2018). Kunst og aktivisme er således sammenflettet i saharawiernes kamp og spredes ved fremkomsten af sociale medier som en del af deres politiske bevægelse (Boulay 2016).

Sociale mediers store betydning for saharawisk diasporaidentitet og aktivisme og kunst ligger netop til grund for udformningen af vores undersøgelse, hvor vi forsøgte at udvide de sociale mediers repræsentationsmuligheder ved at undersøge saharawiernes aktivisme og hverdagsliv gennem samskabelse. Vi blev blandt andet inspireret af Juan Carlos Gimeno Martíns kollaborative tilgang i de saharawiske flygtningelejre (Gimeno Martín 2018; Gimeno Martín et al. 2017), hvor han blandt andet har arbejdet med at oversætte saharawisk poesi i samarbejde med saharawier i lejrene (Gimeno Martín et al. 2020). Vores undersøgelse centrerede sig om udstillingsformatet som en aktiv og relationel forskningsplatform formet af et samarbejde mellem saharawierne og os. Ved at samskabe en fysisk udstilling i Danmark gennem sociale medier er vores projekt en del af det kollaborative antropologiske felt, som særligt er domineret af Marcus' adskillige bidrag, hvori han opfordrer til at gentænke dynamikken i feltarbejdsrelationer (Marcus 1995). Marcus og Douglas Holmes' (2008) forskningsprojekter er desuden værd at nævne, da de ligeledes har ledt til en nyfortolkning af mødet i felten som ét, hvor partnerskab er i fokus (Boyer og Marcus 2020, 27). Siden deres første af den slags udgivelser i 1990'erne har adskillige antropologer haft

fokus på samarbejde som en del af deres metodiske værktøjskasse (Boyer og Howe 2020; Hamdy og Nye 2021; Dattatreya og Marrero-Guillamón 2019), herunder brugen af digitale teknologier som redskaber i samskabelse (Agúndez Del Castillo et al. 2024; Lanzeni et al. 2022; Pink et al. 2016; Waltorp og ARTlife Film Collective 2021) og eksperimenterende udstillinger som omdrejningspunkt for forskning (Basu og Macdonald 2007). På den måde lægger vi os i rækken af de seneste årtiers fokus på kollaborativ og eksperimenterende antropologi samt antropologi, hvor digitale teknologier og sociale medier bruges som feltarbejdsværktøjer.

Helt konkret samskabte vi ved hjælp af sociale medier udstillingen *Tålmodighedens Poesi*, som bestod af ti værker, hvoraf syv var udarbejdet i samarbejde med hver enkelt saharawi, mens de sidste tre blev til i samarbejde mellem flere. Gennem øvelser, deling af billed- og tekstmateriale, formelle interviews og mere uformelle chatsamtaler blev værkerne til i en dialogisk proces. Utallige materialer og redigerede versioner af værker blev sendt frem og tilbage, og de endelige versioner til udstillingen blev altid godkendt af den eller de involverede samarbejdspartnere. Medierne spændte bredt fra videoværker og redigerede fotografier til fotografier omgjort til broderi eller sat på glas, et digt, en lydcolage og et billede af en chatbesked.

Udstillingens største værk var „exquisite corpse“, et teltlignende objekt placeret i midten af udstillingen, installeret med lyd og tekst, som blev skabt i fællesskab med alle saharawierne. Derudover bestod udstillingen af en biografisk tekst med tilhørende billede af hver af de syv saharawier samt to introduktionstekster: en, der kort beskrev den politiske konflikt i Vestsahara, og en, der beskrev processen bag udstillingen.

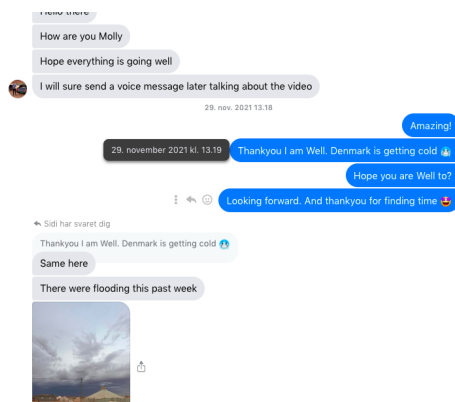
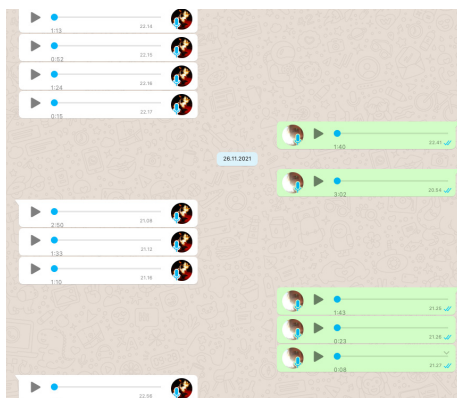

Billeder fra udstillingen i Demokrati Garage.

Udstillingen blev vist tre gange i København. Den 12. juni 2022 i Folkestuen i Demokrati Garage, den 17.-19. november 2022 hos Union med en visning af filmen *Life Is Waiting: Referendum and Resistance in Western Sahara* instrueret af Iara Lee samt den 12.-14. oktober 2023 under vidensfestivalen Symposion på kollegiet Regensen. Udstillingerne blev muliggjort med støtte fra Københavns Kommunes kulturpulje for unge, Snabslanten og Global Aktion. Vi ønskede at invitere de saharawiske medproducenter til ferniseringerne, men det var desværre ikke økonomisk muligt. Saharawierne havde derfor ingen anden mulighed end at overlade det endelige medierede narrativ til os. Dette kan siges at udgøre et etisk problem, da formålet med samskabelse i antropologien netop er et forsøg på at udvide ejerskabet. Vi forsøgte at give saharawierne en fornemmelse af at opleve udstillingen ved at sende dem en videogennemgang af den, men de fik desværre ikke mulighed for at tilgå det fysiske rum eller det publikum, som oplevede udstillingen i Danmark. I et forsøg på at udvide det fysiske fortællingsrum inviterede vi en herboende saharawi til at komme til ferniseringen i Union, dele sine perspektiver og svare på spørgsmål fra publikum.

At give form til udstillingen ud fra samskabelsesmetoder betød, at friktioner var uundgåelige. Med begrebet *friktion* i denne kontekst udvider vi Anna Tsings (2005) begreb, som hun bruger til at studere universelle påstande (ibid). Friktion indikerer i vores sammenhæng den dynamik, hvor forskellige former for viden og kultur kommer i kontakt med hinanden og skaber gnidninger og nye indsigter. Vi oplevede friktion som øjeblikke af konflikt og små forhindringer, der blev en nøgle til at undersøge vores egen rolle som antropologer. Det understregede det magtforhold, som uundgåeligt var til stede mellem os (Cizek et al. 2019, 25). Friktioner opstod i vores metodiske arbejde med sociale medier som feltarbejdsværktøj samt gennem vores rolle som kuratorer og i kraft af det politiske og aktivistiske felt.

At arbejde digitalt gjorde det muligt at forbinde idéer og refleksioner fra saharawidiasporaen uden at skulle være fysisk til stede forskellige steder i verden. Ved at bruge, hvad Kaufmann og Peil definerer som „the diary method“ – en metode, som inkluderer forskellige teknikker, som folk kan bruge til at registrere deres tanker og følelser – kunne vi undersøge saharawiernes oplevelser og hverdagsliv (op.cit. 231-32). Vi oplevede undervejs, hvordan den løbende samtale med vores samarbejdspartnere på sociale medier var forholdsvis nem og uformel, hvilket hjalp med at danne en form for intimitet. På billederne fremgår to former for interaktion via Whatsapp og Messenger. Som billederne viser, bruges talebeskeder i den ene chat og skrift i den anden. Disse multifunktioner, som de digitale værktøjer tilbyder (op.cit. 231), kan altså anvendes, som det synes mest gavnligt i relationen eller i samtalen på det givne tidspunkt.

Chatbeskeder fra samarbejdet⁴

Vi oplevede dog også de mere komplicerede sider af brugen af sociale medier og digitale metoder i etnografisk feltarbejde. Det afslappede og uformelle rum, som disse medier faciliterer, og som ofte er positivt i relationsskabelsen, viste sig også at være noget, vi metodisk skulle være opmærksomme på i vores kommunikation. At indgå i en hverdagsdialog betød, at vores kommunikation til tider blev lidt hurtig og ufokuseret, hvilket skabte forvirring og mindre misforståelser. Vi oplevede også, at chatfunktionen førte en forventning om en bestemt form for interaktion med sig. Undervejs i projektet havde vi som antropologer svært ved at holde fri fra felten, selv uden for almindelig arbejdstid, fordi vi havde vores telefoner på os det meste af dagen. Forventningen om hurtig kommunikation var også, fornemmede vi, til stede hos saharawiernes via deres velvilje til altid selv at være tilgængelige. Dette kan også forstås i lyset af, at flere af dem nævnte, at de oplever, at europæiske medier hurtigt mister interesse for konflikten. Vi fornemmede, at de derfor frygtede, at det samme ville ske med os. Vi forsøgte at gøre klart for dem, at projektet for os var mere end et studieprojekt, og at vi havde i sinde at sætte udstillingen op i virkeligheden. Ikke desto mindre kunne vi ikke love at fortsætte med at sprede deres budskaber fremadrettet, hvorved vores ulige positioner blev sat på spidsen, og det blev tydeligt, hvordan konflikten havde betydning for deres hverdagsliv og ikke vores.

Friktioner opstod også som følge af, at vi var de dominerende beslutningstagere for rammerne for samarbejdet, hvilket inkluderede valget af metoder og vores rolle som kuratorer på udstillingerne i Danmark. Ifølge Donald Preziosi (2019) indebærer kuratorens position visse etiske overvejelser, da kuratering er en kunstnerisk praksis, der aldrig er neutral, uskyldig eller permanent (op.cit. 33). Det faktum, at vi trådte ind i et politisk felt, formede desuden vores rolle som antropologer gennem hele projektet og skabte yderligere friktioner. Vi blev undgåeligt viklet ind i saharawiernes aktivistiske dagsorden, da vores hensigt

netop var at skabe opmærksomhed om deres budskaber. Som George Joseph Kunnath (2013) argumenterer for, er det antropologiske projekt og aktivisme forskellige felter, men i forskningsområder, hvor ens informanter selv er aktivister, kan de to ikke betragtes som adskilte (op.cit. 741-42).

Balancen mellem vores roller som antropologer, kuratorer og allierede blev sat på spidsen, da en af vores samarbejdspartnere sendte os en redigeret video, hvor vedkommende fremførte sin egen politiske holdning, der fungerede som en voiceover på en række videoklip, der indeholdt vold mod både saharawibefolkningen og militære frontfigurer. Vores umiddelbare reaktion på videoen var blandet. Vi kunne se kampen, uretfærdigheden og det vigtige budskab, der blev formidlet, men fordi videoen indeholdt så voldsomme billeder, var vi i tvivl om, hvorvidt det ville fjerne fokus fra det faktiske budskab i en udstilling. Efter mange overvejelser besluttede vi os med godkendelse fra den pågældende saharawi for at klippe dele af videoen ud. Denne situation fik os til at reflektere over det krydsfelt, vi bevægede os i som antropologer, og skærpede vores blik for, hvornår et samarbejde skifter fra at være samskabende til blot at være en formidling af et perspektiv. I stedet for blot at være direkte oversættere af de syv saharawiers budskaber og historier så vi os selv som kuratorer, der havde yderligere hensyn at tage. Hensyn, som kan sammenlignes med den situation, hvor antropologer i tekst tager informanternes emiske begreber og oversætter dem til et nyt publikum.

Som i eksemplet med ovenstående dilemma vejede vores forestilling om publikums indlevelse og forståelse tungere end at formidle vores informants budskab i sin reneste form. Vi ønskede, at det danske publikum bedst muligt skulle forstå saharawiers aktivistiske kamp, hvorfor vores vurdering af deres indlevelsesevne i de respektive værker vægtede højt i selve udformningen af værkerne. I udstillingen beskrev vi vores rolle som kuratorer, og hvad samskabelsesmetoden indebar, da vi ønskede at gøre det klart for publikum, at det, de var ved at fordybe sig i, ikke kun var historier fortalt af saharawierne, men værker opstået i et samarbejde.

Inventions og etnografiske fornemmelser

I udformningen af udstillingen arbejdede vi med inspiration fra multimodale metoder og særligt med *invention* som metodisk greb. Invention skal forstås som en eksperimenterende måde at igangsætte og facilitere performative situationer på i sin felt og med ens samarbejdspartnere, hvor situationerne åbner op for uforudsigelig viden, begivenheder og møder i kraft af det kreative rum, der skabes (Dattatreya og Marrero-Guillamón 2019, 221).

I stedet for at undersøge saharawiernes liv på sociale medier faciliterede vi nye tilgange til at skabe et rum for, at de kunne udtrykke deres aktivisme og livet i en saharawisk diaspora. Disse greb åbnede op for en række analytiske indsigter i deres liv, som viste sig netop på grund af det kreative rum. Ventetid, surrealisme, absurditet og poesi blev temaer, som voksede ud af vores samarbejde, og som viste sig både i det tilsendte materiale og i den samskabende proces. I det følgende beskriver vi, hvordan de analytiske temaer voksede frem gennem invention og etnografiske fornemmelser.

Vi indledte vores projekt med at invitere saharawierne til at skabe et audiovisuelt brev til fremtidige generationer. Vi så denne øvelse som en invention, der ved at etablere et imaginært fremtidsscenario både gav vores samarbejdspartnere mulighed for at reflektere over, hvilke billeder, lyde eller historier der var vigtige for dem at dele, og samtidig også var et kreativt rum, hvor vi sammen kunne udforske mulige scenarier for Vestsaharas fremtid. De tilsendte audiovisuelle breve gik vi metodisk til gennem fotoelicitering; en metode, hvor man interviewer med udgangspunkt i billeder. Sarah Pink (2021a) foreslår at tænke fotoelicitering som værende „informeret af idéen om at invitere til *samskabelse* af viden med fotografier i stedet for at *udtrække* viden fra informanter gennem billederne“ (op.cit. 110). Denne forståelse af fotoelicitering betragter vi som et iboende metodisk fundament for udstillingen, da det derigennem blev muligt at diskutere saharawiernes materiale og ud fra det lade yderligere associationer og kreationer opstå.

I samarbejde med saharawierne fortsatte vi med at eksperimentere med forskellige modaliteter og genererede herigennem empirisk materiale bestående af fotografier, videoer, lyd og tekster om besættelsen, kampen og håbet om et frit Vestsahara. Vi inviterede saharawierne ind i en løbende og flydende udveksling af materialet for at skabe et rum, hvor vi kunne bevæge os ind og ud af en kontinuerlig proces med at analysere og generere yderligere materiale. Dette gjorde vi gennem en kontinuerlig udveksling af lydbeskeder, chatbeskeder og videointerviews via vores smartphones, som er særligt anvendelige, når det kommer til kvalitativ dataindsamling, fordi de netop tillader multimodale og interaktive aktiviteter (Kaufmann og Peil 2020, 229).

I organiseringen af materialet oplevede vi flere gange det, som Pink (2021b) definerer som etnografiske fornemmelser. Etnografiske fornemmelser beskriver oplevelsen af, at materialet – i dialog med teori – uddyber mindre åbenlyse mønstre (op. cit. 164-65). Vi opdagede, at *ventetid* som etnografisk objekt viste sig gentagne gange. Saharawiernes forskellige livssituationer var præget af en generel følelse af at være i en ventetilstand: i en uendelig venten på en folkeafstemning om selvstændighed, genkendt af alle syv samarbejdspartnere, men

oplevet forskelligt. I dialogen om ventetid blev det tydeligt, hvordan følelsen af at vente var indlejret i personlige og kulturelt specifikke narrativer, men ikke desto mindre var den ofte udtrykt som en aktiv form for udholdenhed, der var erfaret gennem generationer.

Ifølge Andreas Bandak og Manpreet K. Janeja (2020) bør vi forstå det „at vente“ som mere end en form for temporalitet, der pålægges folk. Snarere end en passiv tilstand bør ventetid adresseres som en aktiv form for udholdenhed, som man lever med og handler ud fra i hverdagslivet (op.cit. 9). I stedet for udelukkende at tage højde for de politiske forhold, der betinger folk til at vente, må antropologien således have blik for, hvad Bandak og Janeja betegner som de mere poetiske dimensioner af at vente (op.cit. 3).

I et interview med en af vores samarbejdspartnere, Khadija, fortalte hun, hvordan saharawierne er ved at miste tålmodigheden efter at have ventet i mere end 30 år på en afklaring. Som hun udtrykte det: „Vores overlevelsesinstinkt frygter næsten at miste tålmodigheden.“

I forsøget på at forstå, hvad der lå i denne formulering, opstod en etnografisk fornemmelse (Pink 2021b). Udtrykket *tålmodighed* beskriver generelt en konfiguration af at vente, der indebærer en langvarig evne til at tolerere det at befinde sig i en venteposition. I samtalen med Khadija pegede hun på tålmodighed som en slags attitude, hun aktivt skulle vedligeholde. Det blev klart for os, at en del af saharawiernes aktivistiske kamp afhang af evnen til at være tålmodig. Efter at have ventet på en folkeafstemning for et frit Vestsahara i årtier viste tålmodighed sig at være blevet en værdifuld del af selve vores samarbejdspartneres aktivistiske identitet. Overlevelse kan i Khadijas citat forstås som evnen til fortsat at se en mening med kampen, en evne, som er afgørende for netop at bevare sin kulturelle identitet og tilhørsforhold til et område. Idéen om aktivt at handle på tålmodighed blev et centralt element i, hvordan vi konceptuelt tilgik materialet. Titlen *Tålmodighedens Poesi* refererer netop til, hvordan tålmodighed bliver omdannet til et slags kreativt redskab – en aktiv form for udholdenhed, som bruges til at håndtere de eksistentielle vilkår, ventetiden indebærer.

Absurditet og surrealisme

Saharawier har som tidligere nævnt en lang tradition for poesi (Deubel 2011, 2017, 2018; Drury 2018; Robles Picón 2018) og mundtlig overlevering, hvor poesi og sang via radiotransmissioner siden 1970'erne har været et af redskaberne til at holde kontakt i saharawidiasporaen og til at øge følelsen af forbundethed i kampen for selvbestemmelse (Deubel 2015, 9). Denne poetiske tradition sammen med vores samarbejdspartneres egne refleksive og poetiske beretnin-

ger, der arbejder på tværs af kunst og aktivisme, drev vores undersøgelse og formidling mod det poetiske. Her forstår vi poesi som en form for kreativ skabelsesproces, som resulterer i et reflekteret, følelsesladet og stemningsfuldt udtryk, der kan tage flere kunstneriske udformninger. I forlængelse af Arnd Schneider og Chris Wright (2020) mener vi, at kunstneriske tilgange kan udvide antropologiske praksisser ved at tillade antropologer at udforske deres felt og analytiske pointer på måder, der går ud over det forklarende modus og i stedet bevæger sig ind i det fantasifulde og associerende (ibid.). Vi ønskede at arbejde kunstnerisk ved at skabe forskellige poetiske udtryk, der kunne gengive netop følelsen af at befinde sig i en position af uendelig venten. Saharawikulturens poetiske tradition inspirerede vores valg af æstetiske greb i udstillingen, så den blev poetisk i tråd hermed.

Ved at arbejde intuitivt med materialet og ved at se forbindelser og mønstre på tværs af modaliteterne var vi i stand til at danne det, som Karen Waltorp beskriver som „isomorfe artikulationer“ (Waltorp og ARTlife Film Collective 2021, 115). Isomorfe i den forstand, at vi undervejs bemærkede forbindelser i materialets indhold i relation til saharawiernes oplevede verden og i forhold til æstetikken på tværs af modaliteterne.

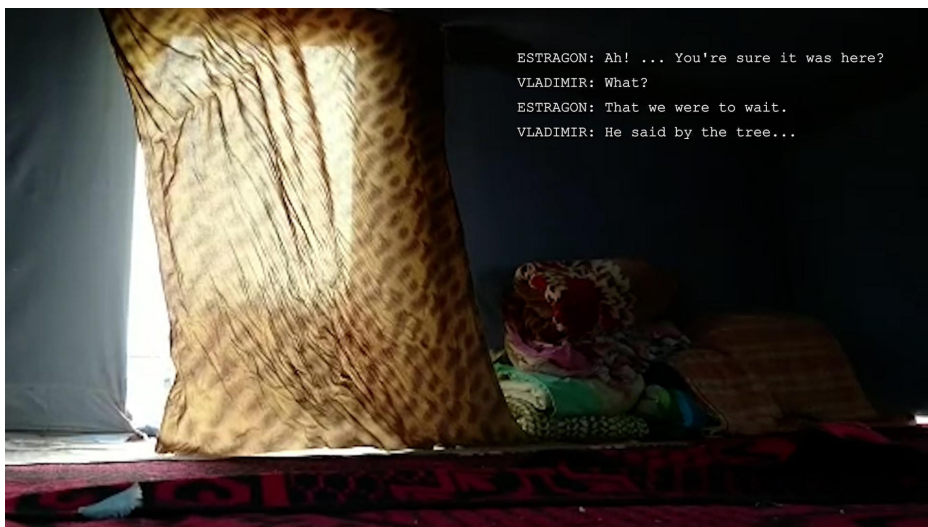
Et tema, der blev synligt, var det absurde og surrealistiske ved den uendelige venteposition, saharawierne befinder sig i. Ud af samtalerne med de syv saharawier og det materiale, de sendte os, voksede en fælles æstetik, som åbnede op for forskellige kunstneriske greb, herunder brugen af surrealismens karakteristika og teknikker. Vi lod os inspirere af, hvordan etnografi og surrealisme tilbage i 1920-30'erne udviklede sig tæt (Clifford 1981, 539-40), og hvordan pionerer som Jean Rouch senere lod sig inspirere af surrealismen i nogle af sine etnofiktionsfilm ved at arbejde med elementer af absurditet og fantasi (Feld 2003, 10).

Vores samarbejdspartner Mustapha, der som tidligere nævnt bor i en af flygtningelejrene i ørkenen i Algeriet, har etableret en have, hvor han dyrker grøntsager. Idéen om et landbrugsprojekt i ørkenen fremstår i sig selv en smule absurd, men absurditeten understøttes af et fotografi, han tog og sendte til os. Billedet blev taget med blitz på en mørk overflade og viser grøntsager i levende farver og et æg i, hvad der ligner en omhyggeligt valgt komposition. Ægget ledte straks vores tanker hen på surrealistiske malerier, hvor ægget er et hyppigt symbol. Dette blev vores første møde med surrealismen, som vi videre i samskabelsen anvendte som redskab til at undersøge saharawiernes oplevelser.

Fotografi af Mustapha.

I et interview med Aisha sammenlignede hun saharawiernes venten med det absurde teaterstykke *Mens vi venter på Godot* af Samuel Beckett (1953), hvor to personer venter på en mand uden at vide, hvem han er, hvornår han kommer, eller hvorfor de venter på ham. Samtalen med Aisha udviklede sig til en idé om at lave en gengivelse af teaterstykket. Gengivelsen bestod af en lydoptagelse med en kort dialog fra stykket og en video af et gardin i en saharawiflygtningelejr, der blafrer i vinden.⁵ Uddraget blev optaget som to selvstændige monologer, hvor Aisha og Ahmed gengav hver deres del, som senere blev redigeret sammen. Videoen blev loopet som en ødelagt vinylplade for at antyde, at tiden går, uden at der sker noget. I dette værk blev æstetikken til et poetisk spejl af oplevelsen af tiden, der går i ring. De surrealistiske virkemidler understregede den absurditet, som Aisha med reference til teaterstykket understregede, at saharawierne oplever, når de venter på en folkeafstemning.

Mens vi venter på Godot-værket med det blafrende gardin.

At fremhæve absurditeten var ikke noget, vi havde planlagt fra begyndelsen. De etnografiske fornemmelser og samarbejdet om materialet inviterede til brugen af dette æstetiske greb, som langsomt styrede udformningen af værkerne til udstillingen.

Dette kom også til udtryk i et videoværk af Malika. Videoen bestod af et lydspor fra en talebesked, hvor Malika beskriver, hvordan det føles at leve i konstant usikkerhed, og en billedside af saharawiernes telte, som for Malika er et symbol på den midlertidige tilstand i flygtningelejrene og dermed et politisk symbol på, at saharawierne en dag vil få Vestsahara tilbage.⁶ I arbejdet med værket animerede vi billederne af teltene, så de blev til forvrængede figurer, der bevægede sig for at skabe en desorientering hos publikum. Dette surrealistiske greb bidrog til, at videoens billedside blev mere end blot en visuel beskrivelse af Malikas ord. I stedet gav det seeren en kropslig fornemmelse af, at noget absurd og uhyggeligt var på spil. Dette æstetiske greb opstod i efterarbejdet af det tilsendte materiale og blev derfor en slags iscenesættelse af en følelse, som Malika havde beskrevet for os tidligere.

For at forbinde alle syv saharawier og deres perspektiver satte vi afslutningsvis en digital version af en „exquisite corpse“ i gang. Exquisite corpse er en måde at generere en kollektiv komposition på – en slags kæde af associationer, hvor det fantasifulde sind kan finde udtryk. Det er en kunstnerisk teknik, der som vores andre greb er forbundet med surrealismen (The Laboratory for Global Performance and Politics 2018). Vi startede en kæde af lydbeskeder, hvor hver saharawi modtog en besked fra en af de andre, hvori de reflekterede over

ordet tålmodighed og derefter delte deres associationer til ordet, og hvad de havde lyttet til, med næste person i kæden. Ved både at være en surrealistisk teknik til at åbne op for uventede effekter og refleksioner og samtidig efterligne saharawiernes immaterielle kulturarv, den mundtlige overlevering (Deubel 2015), blev dette værk en kædedialog i et kollektivt sind. Metoden muliggjorde en intim deling af hver enkelt saharawis tanker, som samtidig smeltede sammen, da deres beskeder var svar på hinandens ord. Exquisite corpse-teknikken åbnede for nye indsigter om saharawiernes fælles kamp for frihed. Den blev praktisk hjulpet på vej af sociale medier og talebeskedsfunktionen, hvor man indtaler sin stemme og sender den som lydbesked. Dette tillod en intimitet og åbenhed, der muligvis er vanskeligere at opnå ved fysisk tilstedeværelse. Teknikken skabte et nærvær mellem saharawierne, hvis kamp og aktivisme både i udstillingen og i undersøgelsen blev tættere trods deres geografisk spredte liv.

Til udstillingen skabte vi et rundt rør i stof, som skulle give fornemmelsen af de telte, som saharawierne traditionelt har boet i, og som mange i dag stadig bor i. Publikum kunne træde ind i denne formation og lytte til og læse hele kompositionen af ord, skrevet i én sammenhængende sætning, som det fremgår af et af de tidligere billeder fra udstillingen i Demokrati Garage.

I udstillingsrummet blev vi facilitatorer for en oversættelse af de materialer, der blev delt via sociale medier, som i denne sammenhæng fik ny poetisk og sensorisk funktion. Det er netop dette oversættelsesarbejde fra de digitale platforme til udstillingsrummet, der prægede vores arbejde som antropologer. De æstetiske valg, vi traf undervejs, hvor vi eksempelvis redigerede og forvrængede saharawiernes billeder, var valg formet af vores analytiske indsigter. Vi satte de empiriske rådata ind i forskellige kontekster for at fremhæve analytiske pointer, præcis som i mange skriftlige antropologiske analyser. Vores samarbejdspartnere blev en del af redigeringsprocessen, dog uden at blive inddraget i alle vores analytiske refleksioner. Alle kuratoriske valg blev truffet med samtykke fra saharawierne, men der var ingen tvivl om, at magtforholdet mellem os, herunder den fysiske afstand, begrænsede deres mulighed for at påvirke spørgsmål om kuratering, redigering og iscenesættelse.

Konklusion

Samskabelsen af udstillingen *Tålmodighedens Poesi* var en kreativ udforskning af, hvordan man som antropolog kan foretage feltarbejde uden fysisk tilstedeværelse i en felt. Sociale medier og digitale metoder gjorde det muligt at opnå indsigt i vores samarbejdspartneres oplevelse af at leve i en diaspora og kæmpe for et frit Vestsahara. De sociale medier, som vi undervejs benyttede til udveks-

ling af lydbeskeder, billeder og tekst, åbnede for en interaktiv vidensproduktion, løbende feedback og en kontinuerlig dialog. Som Karen Waltorp påpeger, argumenterer Marilyn Strathern for, at analysen allerede begynder *i felten* (Waltorp 2021, 134-35). Ved at være opmærksomme på dette blev de mønstre, vi fandt undervejs, til nye perspektiver, som vi brugte til at undersøge felten med, og de informerede dermed konstant vores analyse. Vores løbende analyse skærpede vores opmærksomhed på den ventetid, saharawierne oplever i deres venten på en folkeafstemning. Det både poetiske og absurde ved denne ventetid voksede til surrealistiske og æstetiske greb i vores fælles arbejde med saharawiernes tilsendte materiale og udstillingens værker. Netop feltarbejde gennem sociale medier gjorde denne vekselvirkning mellem analyse og empiriindsamlingen umiddelbar, uformel og dialogisk. Det havde dog også sine begrænsninger, som især lå i at skabe en udstilling i Danmark, som vores samarbejdspartnere aldrig fik mulighed for selv at tilgå fysisk.

Noter

1. Tara Deubel har forsket bredt i saharawisk identitet og saharawiernes aktivistiske kamp. Hun har blandt andet fokuseret på den saharawiske poetiske tradition som en måde at opretholde sin kulturelle identitet og udtrykke nationalisme på ved promovering af den saharawiske kulturelle arv på tværs af nationale grænser (Deubel 2011, 2017, 2018).
2. Silvia Almenara-Niebla (2020) understøtter Deubels pointe om, at digitale medier skaber forbundethed mellem diasporagrupper. Almenara-Nieblas forskning i de saharawiske flygtningelejre lægger særligt vægt på, hvordan digitale medier er en del af den måde, saharawierne skaber en følelse af hjem på (ibid.). Almenara-Niebla og Carmen Ascanio-Sánchez (2019) har desuden undersøgt sociale medier som stedet, hvor særligt saharawiske kvinder skal navigere mellem en forbundethed i den saharawiske diaspora og det at være ofre for digital transnational sladder (ibid.).
3. I overensstemmelse med The American Anthropological Associations (2012) etiske retningslinjer, særligt den første retningslinje om ikke at gøre skade (1. Do No Harm), har vi valgt at anonymisere saharawierne i artiklen. Dette skyldes blandt andet, at nogle af dem er bosat i de besatte områder under marokkansk kontrol, og vi er usikre på, hvordan konflikten vil udvikle sig i fremtiden. Da artiklen offentliggøres online og indeholder en dybdegående beskrivelse af saharawisk aktivisme, finder vi det uetisk at nævne deres navne. Artiklen adskiller sig hermed fra udstillingen, som udelukkende eksisterede midlertidigt i en fysisk kontekst og ikke var søgbar på nettet.
4. Disse beskeder er fra en privat chat og er derfor ikke søgbare. Desuden har vi indsamlet samtykke fra de pågældende saharawier til vores brug af billederne i artiklen.
5. Dette spejler æstetikken fra den regionale mauritanske filminstruktør Abderrahmane Sissakos (2002) film *Waiting for Happiness*.
6. Denne pointe uddybes yderligere i Sébastien Boulays (2017) forskning, hvor han argumenterer for, at saharawiernes telte er et politisk og socialt symbol på deres modstand.

Litteratur

The American Anthropological Association. 2012. *AAA Statement on Ethics – Principles of Professional Responsibility*. americananthro.org. <https://americananthro.org/about/policies/statement-on-ethics/>.

Agúndez Del Castillo, R., L. Ferro og E. Silva. 2024. "The Use of Digital Technologies in the Co-Creation Process of Photo Elicitation". *Qualitative Research Journal* Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. DOI: <https://doi.org/10.1108/QRJ-06-2023-0101>.

Allan, Joanna. 2014. "Privilege, Marginalization, and Solidarity: Women's Voices Online in Western Sahara's Struggle for Independence". *Feminist Media Studies* 14 (4):704-08. <https://doi.org/10.1080/14680777.2014.935209>.

Almenara-Niebla, Silvia. 2020. "Making Digital 'Home-Camps': Mediating Emotions among the Saharawi Refugee Diaspora". *International Journal of Cultural Studies* 23 (5):728-44. <https://doi.org/10.1177/1367877920921876>.

Almenara-Niebla, Silvia og Carmen Ascanio-Sánchez. 2019. "Connected Saharawi Refugee Diaspora in Spain: Gender, Social Media and Digital Transnational Gossip". *European Journal of Cultural Studies* 23 (5):768-83. <https://doi.org/10.1177/1367549419869357>.

Appadurai, Arjun. 1991. "Global Ethnoscapes. Notes and Queries for a Transnational Anthropology". I *Recapturing Anthropology. Working in the Present*, redigeret af Richard G. Fox, 191-210. Santa Fe, NM: School of American Research Press.

— 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Bandak, Andreas og Manpreet K. Janeja. 2020. "Introduction: Worth the Wait". I *Ethnographies of Waiting*, redigeret af Manpreet K. Janeja og Andreas Bandak, 1-39. London: Routledge.

Basu, Paul og Sharon Macdonald. 2007. "Introduction: Experiments in Exhibition, Ethnography, Art, and Science". I *Exhibition Experiments*, redigeret af Sharon Macdonald og Paul Basu, 1-24. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Beckett, Samuel. 1953. *Waiting for Godot*. New York City: Dramatists Play Service.

Boulay, Sébastien. 2013. "'Une riposte, aussi belle soit-elle, n'efface pas une diatribe!': la migration du retour au Sahara occidental au prisme de la poésie politique sahraouie". *Littératures et migrations transafricaines* 36:17-32. <https://doi.org/10.7202/1026332>.

— 2014. "Poétique et politique de la migration au Sahara occidental. Les câ'idîn: repentants, migrants ou ralliés?" I *La migration prise aux mots. Mise en récits et en images des migrations transafricaines*, redigeret af Cécile Canut og Catherine Mazauric, 91-110. Paris: Le Cavalier bleu.

— 2015. "Techniques, poésie et politique au Sahara Occidental". *L'Homme* nos 215-216:251-78. <https://doi.org/10.4000/lhomme.23972>.

— 2016. "'Returnees' and Political Poetry in Western Sahara: Defamation, Deterrence and Mobilisation on the Web and Mobile Phones". *Journal of North African Studies* 21 (4):667-86. <https://doi.org/10.1080/13629387.2016.1185942>.

— 2018. "Sismique de la dissidence et diffamation poétique au Sahara Occidental: Quand les artistes sahraouis condamnent ou défendent les puissants". *Transgresser au Maghreb* :147-72.

Boulay, Sébastien og Francisco Freire. 2017. *Culture et politique dans l'Ouest Saharien: arts, activisme et État dans un espace de conflits: Algérie, Mali, Maroc, Mauritanie, Sahara Occidental*. Igé: l'Étrave.

Boyer, Dominic og George E. Marcus. 2020. *Collaborative Anthropology Today: A Collection of Exceptions*. Ithaca: Cornell University Press.

Burrell, Jenna. 2009. "The Field Site as a Network: A Strategy for Locating Ethnographic Research". *Field Methods* 21 (2):181-99. <https://doi.org/10.1177/1525822X08329699>.

Cizek, Katerina, William Uricchio, Juanita Anderson, Maria Carter, Detroit Agency, Thomas Harris, Maori Holmes, Richard Lachman, Louis Massiah, Cara Mertes, Sara Rafsky, Michèle Stephenson, Amelia Winger-Bearskin og Sarah Wolozin. 2022. *Collective Wisdom: Co-Creating Media for Equity and Justice*. Cambridge: The MIT Press.

Clifford, James. 1981. "On Ethnographic Surrealism". *Comparative Studies in Society and History* 23:539-64. <https://doi.org/10.1017/S0010417500013554>.

Dattatreyan, Ethiraj og Isaac Marrero-Guillamón. 2019. "Introduction: Multimodal Anthropology and the Politics of Invention". *American Anthropologist* 121 (1):220-28. <https://doi.org/10.1111/aman.13183>.

Deubel, Tara. 2011. "Poetics of Diaspora: Saharawi Poets and Postcolonial Transformations of a Trans-Saharan Genre in Northwest Africa". *The Journal of North African Studies* 17 (2):295-314. <https://doi.org/10.1080/13629387.2011.610591>.

— 2015. "Mediascapes of Human Rights: Emergent Forms of Digital Activism for the Western Sahara". *TRANSMODERNITY: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World* 5 (3):9-15. <http://dx.doi.org/10.5070/T453029633>.

— 2017. "Nostalgia, Memory and Nationalism: Homeland Poetry and Identity Politics in Saharawi Communities". I *Culture et politique dans l'Ouest saharien: Art, Activism et État dans un espace de conflits*, redigeret af Sébastien Boulay og Francisco Freire, 127-80. Igé: L'Étrave.

— 2018. "La poésie sahraoui en hassaniyya". I *Sahara Occidental: Conflit oublié, population en mouvement*, redigeret af Sébastien Boulay og Francisco Freire, 265-78. Tours: Presses Universitaires François Rabelais.

— 2020. "Ethnography of the Western Sahara: An Overview of Anthropological Research in Saharawi Communities". *L'Ouest Saharien* 12:33-53. <https://doi.org/10.3917/ousa.202.0033>.

Drury, Mark. 2018. "Home Is Knocking on the Mind: Decolonization, Translation and the Poetics of Longing in Western Sahara". *Review of the Center for the Studies of the Literatures and Arts of North Africa* XV (2&3):31-72.

El-Nawawy, Mohammed og Sahar Khamis. 2012. "Political Activism 2.0: Comparing the Role of Social Media in Egypt's 'Facebook Revolution' and Iran's 'Twitter Uprising'." *CyberOrient* 6 (1):8-33 <https://doi.org/10.1002/j.cyo2.20120601.0002>.

Feld, Steven. 2003. "Editor's Introduction". I Steven Feld, *Ciné-Ethnography Jean Rouch*, 1-26. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ghannam, Jeffrey. 2011. *Social Media in the Arab World: Leading up to the Uprisings of 2011*. Washington, DC: Center for International Media Assistance.

Gimeno Martín, Juan Carlos. 2018. "Enjeux d'une anthropologie collaborative aux côtés du peuple sahraoui". I *Sahara Occidental*, redigeret af F. Correale og S. Boulay. Tours: Presses universitaires François-Rabelais.

Gimeno Martín, Juan Carlos, Francisco Freire og Sébastien Boulay. 2017. "Une expérience d'anthropologie engagée auprès des poètes de la RASD. Entretien avec Juan Carlos Gimeno Martín". I *Culture et politique dans l'Ouest saharien: Arts, activisme et État dans un espace de conflits*, redigeret af Sébastien Boulay og Francisco Freire, 185-207. Igé: L'Étrave.

Gimeno Martín, Juan Carlos, Mohamed Ali Leman, Juan Ignacio Robles Picón og Bahia Mahmud Awah. 2020. *Poetas y Poesía del Sahara Occidental: Antología de la poesía Nacional Saharaui*. Málaga: Última Línea.

Hamdy, Sherine og Coleman Nye. 2021. "Crafting Lissa, an Ethno-Graphic Story: A Collaboration in Four Parts". I *Collaborative Anthropology Today*, redigeret af Dominic Boyer og George E. Marcus, 173-201. Ithaca: Cornell University Press.

Holgate, Jane, Janroj Y. Keles, Anna Pollert og Leena Kumarappen. 2012. "Workplace Problems Among Kurdish Workers in London: Experiences of an 'Invisible' Community and the Role of Community Organisations as Support Networks". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (4):595-612. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.659124>.

Holmes, Douglas R. og George E. Marcus. 2008. "Collaboration Today and the Re-Imagination of the Classic Scene of Fieldwork Encounter". *Collaborative Anthropologies* 1 (1):81-101. <https://doi.org/10.1353/cla.0.0003>.

Kaufmann, Katja og Corinna Peil. 2020. "The Mobile Instant Messaging Interview (MIMI): Using WhatsApp to Enhance Self-Reporting and Explore Media Usage in Situ. *Mobile Media & Communication* 8 (2):229-46. <https://doi.org/10.1177/2050157919852392>.

Keles, Janroj Yilmaz. 2016. "Digital Diaspora and Social Capital". *Middle East Journal of Culture and Communication* 9 (3):315-33. <https://doi.org/10.1163/18739865-00903004>.

Kunnath, George. 2013. "Anthropology's Ethical Dilemmas: Reflections from the Maoist Fields of India". *Current Anthropology* 54 (6):740-52. <https://doi.org/10.1086/673860>.

The Laboratory for Global Performance and Politics. 2018. *Writing Exercise: 'Exquisite Corpse'*. Medium. <https://thelabgu.medium.com/writing-exercise-noticing-whats-around-you>. Tilgået 16.08.2024.

Lanzeni, Débora, Karen Waltrøp, Sarah Pink og Rachel Charlotte Smith. 2022. *An Anthropology of Futures and Technologies*. London: Routledge.

Marcus, George E. 1995. "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography". *Annual Review of Anthropology* 24 (1):95-117. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523>.

— 2008. "The End(s) of Ethnography: Social/Cultural Anthropology's Signature Form of Producing Knowledge in Transition". *Cultural Anthropology* 23 (1):1-14. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1360.2008.00001.x>.

Olwig, Karen Fog og Kirsten Hastrup. 1997. *Siting Culture: The Shifting Anthropological Object*. London: Routledge.

Pink, Sarah. 2021a. *Doing Visual Ethnography*. London: SAGE Publications Ltd.

— 2021b "The Ethnographic Hunch". I *Experimenting with Ethnography: A Companion to Analysis*, redigeret af Andrea Ballesterio og Brit Ross Winthereik. Durham: Duke University Press.

Pink, Sarah, Heather Horst, John Postill, Larissa Hjorth, Tania Lewis og Jo Tacchi. 2016. *Digital Ethnography: Principles and Practice*. London UK: SAGE Publications Ltd.

Preziosi, Donald. 2019. "Curatorship as Bildungsroman". I *Curatorial Challenges*, redigeret af Malene Vest Hansen, Anne Folke Henningsen og Anne Gregersen, 11-21. London: Routledge.

Robles Picón, Juan Ignacio. 2018. "Une approche décoloniale d'anthropologie isuelle auprès des poètes sahraouis". I *Sahara Occidental*, redigeret af F. Correale og S. Boulay. Tours: Presses universitaires François-Rabelais.

Rogers, Richard. 2013. *Digital Methods*. Cambridge: The MIT Press.

Sakr, Laila. 2019. "Techies on the Ground: Revisiting Egypt 2011". *CyberOrient* 13 (1):43-61. <https://doi.org/10.1002/j.cyo2.20191301.0003>.

Schneider, Arnd og Christopher Wright. 2020. "The Challenge of Practice". I *Contemporary Art and Anthropology*, redigeret af Arnd Schneider og Christopher Wright, 1-27. Oxford & New York: Berg Publishers: Routledge.

Sissakos, Abderrahmane. 2002. *Waiting for Happiness*. New Yorker Films

Tsing, Anna Lowenhaupt. 2005. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.

Waltorp, Karen og ARTlife Film Collective. 2021. "Isomorphic Articulations: Notes from Collaborative Film-Work in an Afghan-Danish Film Collective". I *Peripheral Methodologies: Unlearning, Not-Knowing and Ethnographic Limits*, redigeret af Francisco Martínez, Lili Di Puppo og Martin Demant Frederiksen, 115-30. London: Routledge.

Wessels, Josepha. 2019. "Authoritarianism, Digital Dissidence and Grassroots Media in the Middle East and North Africa Region". *CyberOrient* 13 (1):4-27. <https://doi.org/10.1002/j.cyo2.20191301.0001>.

Wilson, Alice. 2014. "Cycles of Crisis, Migration and the Formation of New Political Identities in Western Sahara". I *Crises et migrations dans les pays du sud*, redigeret af Marc-Antoine Perouse de Montclos, Veronique Petit og Nelly Robin, 79-105. Paris: Harmattan.

Zunes, Stephen og Jacob Mundy. 2010. "Western Sahara: War, Nationalism and Conflict Irresolution". *International Journal of Middle East Studies* 46 (2):418-20. <https://doi.org/10.1017/S0020743814000324>.